

Non-governmental organizations helping war victims in the territory of the Volyn province: creation and activity (1914 – 1916)

Pavlo V. Shcherbanyuk

Zhytomyr Ivan Franko State University

Postgraduate Student (Ukraine)

email: pavloserbanuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1730-2546>

Abstract.

The purpose of the article is to study the issue of the creation and activities of public organizations to assist war victims in the Volyn province in 1914-1916, which provides an opportunity to draw certain analogies with the present. It is noted that the events of the Russian-Ukrainian war became a serious test for the state and led to the emergence of a mass volunteer, charitable movement, which testifies to the high level of civic maturity and patriotism of Ukrainian society. The attention is focused on the fact that the First World War caused a surge in public charity and the emergence of an extensive network of various charitable organizations, whose activities were aimed at providing assistance to soldiers and civilians who suffered from the consequences of the war. During 1914-1916, branches of the All-Russian Zemstvo Union, the All-Russian Union of Cities, the Russian Red Cross Society, charitable societies, church parishes of various denominations, public organizations of national minorities: Polish, Jewish, Czech, operated in the territory of the Volyn province. It is noted that the historical experience of charity of the Great War is relevant today, since modern society has faced similar problems. **The research methodology** is based on both general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction) and special historical (historical-typological, historical-systemic) methods in compliance with the principles of historicism, objectivity, scientificity, and systematicity. **The scientific novelty** of the work is the comprehensive and thorough conduct of research on the topic of creating public charitable organizations to help war victims in the Volyn province at the initial stage of the First World War. **Conclusions.** The First World War determined the emergence of charitable organizations, whose activities were aimed at implementing the issue of medical and social rehabilitation of wounded soldiers, providing assistance to refugees from the war zone and families of mobilized fighters. The study of historical experience can be used to build a flexible system that consolidates state, charitable, secular and religious types of assistance.

Keywords: First World War, Volyn province, charity, public organizations.

Громадські організації допомоги постраждалим від війни на території Волинської губернії: створення та діяльність (1914 – 1916 рр.)

Павло Щербанюк

Житомирський державний університет імені Івана Франка

аспірант (Україна)

email: pavloserbanuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1730-2546>

Анотація.

Метою статті є дослідження питання створення та діяльності громадських організацій допомоги постраждалим від війни на території Волинської губернії у 1914 – 1916 рр., що надає можливість для проведення певних аналогій із сучасністю. Відзначено, що події російсько-української війни стали для держави серйозним випробуванням та зумовили виникнення масового волонтерського, благодійницького руху, котрий засвідчує високий рівень громадянської зрілості і патріотизму українського суспільства. Акцентовано увагу на тому, що Перша світова війна обумовила сплеск громадської благодійності та появу розгалуженої мережі різних доброчинних організацій, діяльність яких була спрямована на надання допомоги воїнам та цивільному населенню, які постраждали від наслідків війни. Протягом 1914 – 1916 рр. на території Волинської губернії функціонували відділення Всеросійського земського союзу, Всеросійського союзу міст, Російського товариства Червоного Хреста, благодійні товариства, церковні парафії різних конфесій, громадські організації національних меншин: польські, єврейські, чеські. Відзначено, що історичний досвід доброчинності Великої війни є актуальним і сьогодні, оскільки перед сучасним суспільством постали аналогічні проблеми.

.....
За основу **методології дослідження** взято як загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція), так і спеціальні історичні (історико-типологічний, історико-системний) методи з дотриманням принципів історизму, об'єктивності, науковості, системності. **Науковою новизною** роботи є комплексне та ґрунтовне проведення дослідження, що стосується теми створення громадських добродійних організацій допомоги постраждалим від війни на теренах Волинської губернії на початковому етапі Першої світової війни. **Висновки.** Перша світова війна детермінувала виникнення благодійних організацій, діяльність яких була спрямована на реалізацію питання медичної і соціальної реабілітації поранених воїнів, надання допомоги біженцям із зони ведення воєнних дій та родинам мобілізованих бійців. Вивчення історичного досвіду може бути використаним при побудові гнучкої системи, яка консолідує державні, благодійні світські і релігійні види допомоги.

Ключові слова: Перша світова війна, Волинська губернія, благодійність, громадські організації.

Постановка проблеми. Перша світова війна стала однією з найтрагічніших сторінок в історії людства, надзвичайним випробуванням не лише для держави, а й для цивільного населення. Вплив війни був особливо відчутним на території Волинської губернії, оскільки цей регіон виступив ареною масштабних військових дій, що призвело до виникнення низки проблем соціально-гуманітарного характеру, з-поміж яких виокремлюються питання медичної і соціальної допомоги пораненим бійцям, проблема розміщення біженців із зони бойових дій, допомога родинам мобілізованих воїнів тощо. Ці питання вимагали певних зусиль як зі сторони держави, так і з боку громадськості.

Аналогічну ситуацію можна простежити й сьогодні в сучасній Україні, оскільки події російсько-української війни детермінували виникнення масового волонтерського, благодійницького руху, котрий є свідченням громадянської зрілості та патріотизму переважної частини українського суспільства. У цьому контексті набуває актуальності історичний досвід добродійності Першої світової війни, адже перед суспільством того історичного періоду виникли подібні проблеми: збори на армію, лікування військових, облаштування біженців, допомога сім'ям мобілізованих та інші. Дослідження цих процесів періоду Великої війни може бути корисним і в сучасних умовах при побудові гнучкої системи, яка поєднає державні, благодійні світські і релігійні види допомоги.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Сучасні вітчизняні дослідники мають чималий арсенал наукових напрацювань, що торкаються різних аспектів благодійності, соціальної допомоги постраждалим на українських землях у роки Першої світової війни. Проте слабо висвітленим залишається питання утворення благодійних організацій допомоги постраждалим від Великої війни на теренах Волинської губернії, оскільки цей регіон як частина Російської імперії у період Першої світової війни опинився на передньому краї великих історичних змін та випробувань.

Дослідження Волинського регіону періоду Першої світової війни у загальнодержавному вимірі представлено у праці О. Реєнта і О. Сердюка (Реєнт, Сердюк, 2004) та у збірці історичних нарисів Інституту історії України НАНУ «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна» (Велика війна 1914-1918 рр. і Україна, 2014). З-поміж праць українських дослідників, що займалися вивченням Волинського краю означеного періоду, варто відзначити роботи Б. Бернадського (Бернадський, 1998), Г. Бондаренка (Бондаренко, 2016), О. Дем'янюка (Дем'янюк, 2011, 2014, 2016), О. Каліщук (Каліщук, 2000), в яких проаналізовано соціально-економічні, військово-політичні, культурно-освітні аспекти розвитку Волинської губернії. Праці Б. Заброварного і О. Михайлюка (Заброварний, Михайлюк, 2002), А. Рацілевича (Рацілевич, 2010), присвячені розвитку українського села та формуванню українського національного руху на Волині.

У контексті вивчення досліджуваного питання заслуговують на увагу роботи Т. Жванко (Жванко, 2010, 2012, 2014, 2015), у яких всебічно і повно розкрито проблему біженців, подано етапи, напрями та масштаби біженського руху.

Важливе місце займають наукові розвідки О. Доніка (Донік, 2005, 2014, 2014, 2014), у яких розкрито питання громадської благодійності в Україні в період Великої війни, подано структуру і напрями земської допомоги постраждалим від війни, зокрема зосереджена увага на діяльності в Україні Всеросійського земського союзу.

Відомості щодо окремих сторін діяльності громадських організацій на території України у період Першої світової війни відображені у працях Н. Загребельної (Загребельна, 2003, 2005). Дослідниця висвітлює питання ефективної діяльності організацій гуманітарного напрямку, що стало вагомим допомогою у розв'язанні низки проблем постраждалих від війни.

Питання ставлення та підтримки польського населення Волинської губернії до Першої світової війни розкривають наукові розвідки О. Білобровець (Білобровець, 2014). На основі

фактологічного матеріалу науковець доводить, що підтримка польського населення регіону виявлялася у різних формах: від маніфестацій та заяв польських політичних і громадських діячів до участі поляків у воєнних діях, облаштування лазаретів для поранених, організації допомоги біженцям з Королівства Польського, збору коштів постраждалим від війни.

Проблема формування, структури і основних напрямів діяльності громадських організацій на території Волинської губернії у роки Першої світової війни розкрита в дослідженні О. Разиграєва (Разиграєв, 2018).

Джерельну базу дослідження склали матеріали Державного архіву Житомирської області та періодична преса того часу.

Мета статті – дослідити процес створення та діяльності громадських організацій допомоги постраждалим від війни на території Волинської губернії у 1914 – 1916 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період Першої світової війни на території України характеризувався бумом громадської благодійності та появою розгалуженої мережі різних організацій і товариств, що займалися наданням допомоги, як воїнам, так і цивільному населенню, яке постраждало від наслідків бойових дій на фронті та соціально-економічних проблем всередині держави. Вступ Російської імперії у війну влітку 1914 р. продемонстрував неспроможність існуючого самодержавного уряду самотужки перебудувати всі сектори суспільного життя для успішного ведення війни. Результатом нездатності швидкого реагування бюрократичної влади щодо належного рівня організації, насамперед, допомоги військовому та цивільному населенню стало зростання впливу громадських організацій.

Уже з самого початку воєнних дій представники різних верств і прошарків суспільства, громадські, станові і державні установи, піднесені патріотичними почуттями, приступили до організації в кожному українському губернському і повітовому центрі різноманітних благодійних товариств, комітетів зі збору пожертвувань, організацій з опіки потерпілих на фронті воїнів та їхніх сімей, дітей-сиріт, осіб з інвалідністю тощо. Громадські кошти використовувалися для заснування лазаретів, притулків, облаштування санітарних потягів, виготовлення ліків і медико-санітарного обладнання; здійснювалися пожертвування грошима, одягом, продуктами харчування. Так, місцева газета повідомляє про відкриття лазаретів у м. Житомирі: в районі Мальованка в будівлі церковної школи на 50 поранених, що був обладнаний учнями церковно-приходських шкіл м. Житомира; лазарет №2 на 60 ліжок місцевої общини Червоного Хреста у будинку Лютеранської церкви – Бердичівська 48. «В обладнанні цього лазарету багато сприяли корпорації: Маріїнська гімназія, яка доставила 12 повністю облаштованих ліжок; місцеві училища (12 ліжок); гімназія пані Покрамович (5 ліжок); приватні особи – сестри Арндт 8 ліжок, пані Чечет і лікар Ігумнов по 1 ліжку» (Жизнь Волыни, 1914, №247, с. 3).

Доброчинність та соціальна допомога під час Великої війни базувались на системі, створеній у попередній період. До початку Першої світової війни функціонувало чотири типи благодійних закладів: державні, громадські, приватні і церковні. Під час війни доброчинна активність зазнала певних змін у своїй структурній частині і в пріоритетах. Державна благодійна допомога певних відомств і міністерств посилювалася благодійністю під покровительством сім'ї Романових. Громадська благодійність цього періоду організаційно оформилася у дві потужні організації – Всеросійський земський союз (ВЗС) та Всеросійський союз міст (ВСМ). Так, зі шпальт газети «Жизнь Волыни» від 23 лютого 1915 р. звучить заклик від Житомирського Комітету Всеросійського Союзу Міст жертвувати на «Червоне Яечко» до свята Різдва Христового для воїнів. Повідомляється, що міська Дума асигнувала для цієї мети 2000 руб, однак цих коштів недостатньо, тому Комітет просить жертвувати «гроші, білизну, мило, шкіру для підміток, тютюн, чай, цукор, сухі продукти та продукти, які не псуються і т.п.» (Жизнь Волыни, 1915, №53, с. 1).

Допомагали біженцям і армії також церковні парафії. Саме в такому полі зосереджувався напрям зусиль приватної благодійності. Аналогічно, як і до початку війни, всі ці типи благодійної активності продовжували взаємодіяти і в ході воєнних дій. Проте першочерговою стала опіка над хворими та пораненими воїнами, воїнами з інвалідністю та членами їхніх родин.

Одними із найактивніших з числа благодійних загальнодержавних установ під час Першої світової війни на території Волинської губернії були місцеві комітети Управління головного уповноваженого Російського товариства Червоного Хреста (РТЧХ). Вказане Управління розпочало свою діяльність з 1914 р. з метою надання медико-санітарної допомоги арміям Південно-Західного фронту і функціонувало до 1918 р. Потрібно зазначити, що Червоний Хрест здійснював свою діяльність у Волинській губернії ще в довоєнний період, на цій території зосереджувалось Волинське місцеве управління (РТЧ).

Вже на початковому етапі війни РТЧХ значно активізувало свою діяльність на теренах Волинської губернії, про що свідчать архівні матеріали. Зокрема, «Список госпіталів РТЧХ у Волинській губернії, Х. 1914 р.» повідомляє про функціонування дев'яти госпіталів РТЧХ на території Волинської губернії у жовтні 1914 р.: у Житомирі – 1 (Єлисаветградський), Рівному – 1 (Євгенінський), Дубні – 1 (Сімферопольський), Володимирі-Волинському – 2

.....
(Хрестовоздвиженський пересувний і Єкатеринбурзький етапний лазарети 5-ї армії), Ковелі – 3 (Хрестовоздвиженський №3, Кауфманський №1 та №4), Сарнах – 1 (Євгенінський етапний лазарет №2) (Разиграєв, 2018, с. 33).

На території Волинської губернії у роки Першої світової війни діяли губернський та повітові комітети Всеросійського Земського Союзу допомоги хворим і пораненим воїнам, що було створено у липні 1914 р. Волинський губернський комітет нараховував гласні земські зібрання, членів управи, членів повітових комітетів і губернської санітарної ради (Донік, 2014, с. 537 – 539).

У формальному відношенні Волинську губернію охоплювала й діяльність структурного підрозділу ВЗС – Південно-Західного обласного земського комітету допомоги хворим і пораненим воїнам. Зазначена установа була створена на початку серпня 1914 р. До її створення долучилися Подільське, Волинське і Київське губернські земства. За словами О. Доніка, «Комітет складався з шести представників земств краю (по два від кожної губернії), а також одного від уряду... До весни 1915 р. Південно-Західний обласний комітет формально вважався складовою частиною Всеросійського земського союзу... 30 липня 1914 р. після того, як Південно-Західний обласний комітет не погодився з вимогою передати свої капітали до загальної каси ВЗС, він легалізував свою діяльність як земської організації, незалежної від останньої» (Донік, 2014, с. 540).

Найбільш активну діяльність з надання допомоги у регіоні розгорнув Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського Земського союзу (Комітет ПЗФ ВЗС), який був створений внаслідок реорганізації Галицького комітету ВЗС в 1915 р. Діяльність цього органу полягала в наданні допомоги як армії, так і цивільному населенню, а також постраждалим в результаті воєнних дій. Пріоритетним вектором роботи з допомоги цивільному населенню була підтримка біженців, що здійснювали просування до східних губерній Російської імперії (Кліщинський, 2012, с. 118).

Влітку 1915 р. у Волинській губернії в рамках Комітету ПЗФ ВЗС розпочав діяльність Відділ допомоги біженцям (Відділ біженців; потім – Відділ допомоги населенню, постраждалому в результаті війни). Водночас за його сприяння в регіоні були створені перші «харчові пункти» (Жванко, 2010, с. 177).

На початку 1916 р. зусиллями Комітету ПЗФ ВЗС у Волинській губернії було налагоджено діяльність 28 харчових пунктів, у яких кожен день їжу отримувало 47 тис. осіб. У той же період створена хлібопекарня за добу виробляла 1,5 тис. пудів хліба. До кінця січня того ж року число харчових пунктів збільшилася до 42. Тільки за період з 1 до 15 січня 1916 р. послугами харчових пунктів Волинської губернії користувалося 361494 біженці. Крім того, у Волинській губернії за підтримкою Комітету ПЗФ ВЗС функціонувало чотири дитячі садки (притулки), в яких у середньому постійно знаходилося від 10 до 60 дітей. Зокрема, у Кременецькому дитсадку постійно перебувало 100 дітей, які навчалися, і, крім того, займалися рукоділлям. Водночас приблизно 800 дітей приходило в період ранкової та вечірньої роздачі чаю (Кліщинський, 2012, с. 119).

Протягом 1916 р. на території Волинської губернії здійснювали свою діяльність районні структури Комітету ПЗФ ВЗС (Північної, Південної та Центральної Волині), які організаційно належали до Відділу допомоги населенню, які постраждали від війни. У березні 1916 р. в Північному районі Волинського регіону працювало 19 підрозділів Відділу допомоги населенню, що постраждало від війни (Разиграєв, 2018, с. 43).

До осені 1916 р. Комітет ПЗФ ВЗС з метою працевлаштування місцевого населення облаштував біля 20 ремонтних, взуттєвих, швейних, вишивальних та інших майстерень. Зокрема, у Сарнах та Шумську діяли майстерні, які на замовлення лазневих загонів Комітету ПЗФ ВЗС займалися ремонтом білизни та взуття (Донік, 2014, с. 34).

У структурі Комітету ПЗФ ВЗС знаходилося також і спеціальне статистичне бюро, яке в 1916 р. відправило на територію Волинської губернії 16 осіб з метою здійснення обліку місцевого населення на предмет надання з боку комітету продовольчої допомоги. Станом на 25 грудня того ж року за результатами обстеження було зареєстровано 1820 малозабезпечених сімей (приблизно 8,5 тис. осіб), які проживали на півдні Волинської губернії і потребували допомоги (Кліщинський, 2012, с. 118).

З-поміж громадських утворень земств у регіоні діяльність провадив також Волинський губернський комітет (ВГК), який, зокрема, займався питанням проведення безкоштовних щеплень від тифу, дифтерії, холери, віспи та інших хвороб. Упродовж останніх трьох років війни він зосередив свою увагу на наданні допомоги біженцям. У роки Першої світової війни на території Волинської губернії діяли також структури Всеросійського союзу міст допомоги хворим і пораненим воїнам (ВСМ), який був сформований на установчому з'їзді в Москві в серпні 1914 р. під керівництвом одного з лідерів кадетів, депутата Державної думи, підприємця М. Челнокова (1863 – 1935).

19 жовтня 1914 р. в Житомирі був створений Житомирський комітет Всеросійського союзу міст допомоги хворим та пораненим воїнам, який займався, зокрема, питаннями реєстрації поранених і хворих воїнів Житомирського госпіталю Союзу Міст (ДАЖО, ф. 283, оп. 3, спр. 1). У початковий період існування ВСМ у Волинській губернії, крім Житомира, його комітети функціонували в містах Дубно, Кременець, Рівне та Старокостянтинів (ДАЖО, ф. 283, оп. 1, спр. 11, арк. 58).

На території Волинської губернії функціонував структурний підрозділ ВСМ – Комітет Південно-Західного фронту ВСМ допомоги хворим та пораненим воїнам, який опікувався питаннями розміщення лазаретів, санітарних поїздів, створенням мережі медичних, харчових, санітарних, дорожніх пунктів. Особлива увага зосереджувалась на наданні допомоги біженцям. Зокрема, під час проведення евакуації восени 1915 р. з допомогою цієї структури було налагоджено функціонування харчових пунктів у ряді місцевостей Волинського регіону (Разиграєв, 2018, с. 56).

Внаслідок об'єднання окремих структурних одиниць ВМС і ВЗС у 1916 р. розпочав свою діяльність Земгор – підрозділ, що здійснював функції посередника у секторі поділу державних оборонних замовлень. Так, у зверненні Житомирського Добродійного товариства до Житомирського комітету «Земгор» повідомляється про виготовлення меблів для нововідкритого хірургічного лазарету (ДАЖО, ф. 283, оп. 1, спр. 2, арк. 9).

Здійснивши аналіз зазначених структур, Л. Жванко відмітила: «Єдність за часом появи, принципами формування центральних структур, місцевих відділень, а згодом і їх об'єднання для реалізації окремих аспектів своєї діяльності призвело до того, що у сучасників вони часто асоціювалися як єдиний земсько-міський союз» (Жванко, 2012, с. 113).

Під час Першої світової війни на території Волинської губернії функціонував Комітет її Імператорської Високості Великої Княжни Тетяни Миколаївни для надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій (Тетянинський комітет), який було створено у вересні 1914 р. Волинське губернське відділення Тетянинського комітету розпочало свою діяльність 31 грудня 1914 р. За виділення пожертвувальних коштів, організацію зборів, передплат, концертів, лотерей надавалися рескрипти, жетони, дипломи від імені почесної голови комітету Княжни Тетяни Миколаївни. Про це свідчить рескрипт Великої Княжни, виданий Житомирській міській думі за зроблені пожертвування на користь потерпілим від військових бід (Жизнь Волыни, №17, с. 3).

Особлива увага комітету була зосереджена на питанні допомоги біженцям, що підтверджує, зокрема, публікація у місцевому виданні Житомира, у якій звучить звернення від її Імператорської Високості Великої Княжни Тетяни Миколаївни до населення Росії щодо підтримки і допомоги біженцям: «Прошу вас, добрі люди, зігрійте біженця духовно і тілесно..» (Жизнь Волыни, 1916, №66, с. 1).

Серед національних громадських структур найбільш активну діяльність на теренах регіону під час Першої світової війни здійснювали польські рятівні організації. «Загалом перший період війни 1914 – 1915 рр. характеризується високим ентузіазмом поляків і їх підтримкою російської сторони у війні» (Білобровець, 2014, с. 7). Зокрема, у серпні 1914 р. у Варшаві розпочав свою роботу Центральний громадянський комітет губерній Царства Польського (ЦГК), який спрямував свою роботу на Волинський регіон восени того ж року (Разиграєв, 2018, с. 74). Серед основних напрямів діяльності ЦГК у Волинській губернії було надання освітніх послуг та забезпечення тимчасовим житлом дітей польської національності, допомога біженцям польської національності з працевлаштування тощо.

Протягом Першої світової війни на території Волинського регіону здійснювали свою діяльність також єврейські громадські організації. Так, у Рівному і Житомирі діяли філії Центрального єврейського комітету допомоги жертвам війни, який було започатковано у 1914 р. у Петрограді. Товариство допомоги єврейському населенню, постраждалому від воєнних дій, також проводило свою роботу на теренах Волинської губернії, про що свідчить опублікована інформація у місцевому виданні Житомира: «Губернським керівництвом, відповідно до клопотань євреїв, видана допомога із залишків коробкового збору по місту Володимир-Волинську 1122 руб 95 коп., на лікування поранених воїнів у Володимир-Волинській єврейській центральній лікарні, по м. Кілікієву 50 руб., на обмундирування 1 пораненого воїна у Волинському єпархіальному лазареті, по м. Кременцю 128 руб. 30 коп на піклування сімей запасних військових чинів, по м. Маціову 150 руб., на лікування поранених воїнів у маціовському лазареті, по м. Ковелю 2000 руб на розширення лікарні для утримання поранених воїнів» (Жизнь Волыни, 1915, №52, с. 3).

Перша світова війна пожвавила громадську діяльність також й серед представників чеської національної меншини і «стала для чехів Західної Волині поворотним етапом у формуванні модерної чеської ідентичності» (Разиграєв, 2018, с. 89). Так, у 1914 р. у Києві було створено Чеський комітет допомоги жертвам війни (ЧКДЖВ), який з самого початку

.....
функціонування проводив активну діяльність, спрямовану на утворення чеських мілітарних організацій.

Висновки. Отже, вже на початковому етапі Першої світової війни стало очевидним, що Російська імперія неспроможна належним чином забезпечити підтримкою населення власної держави, що детермінувало створення низки громадських організацій, діяльність яких була спрямована на допомогу як військовим і цивільним особам, постраждалим від війни, так і владним структурам держави у питанні здійснення соціальної політики. У період 1914 – 1916 рр. на теренах Волинської губернії функціонували відділення Всеросійського земського союзу, Всеросійського союзу міст, Російського товариства Червоного Хреста, благодійні товариства, церковні парафії різних конфесій, національні – польські, єврейські, чеські громадські організації. Їх основна діяльність полягала у наданні допомоги і підтримці постраждалих від війни через відкриття лазаретів, притулків, зборі пожертв грошима, одягом, продуктами харчування. Організація благодійної діяльності населення Волинської губернії громадським сектором стала важливим фактором у підтримці знедолених війною людей та проявом підтримки політики держави.

Подяка. Висловлюю слова вдячності членам редакційної колегії журналу і рецензентам за надані зауваження та побажання, отримані у період підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової допомоги для проведення дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Бернадський, Б.** (1998). До питання про стан економіки Волинської губернії в роки Першої світової війни. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ*. Луцьк: Вежа, 3, 49–55.
- Білобровець, О.** (2014). Підтримка поляками Волинської губернії політики Росії в роки Першої світової війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія*, 3 (121), 5–8.
- Бондаренко, Г.** (2016). Волинь у Першій світовій війні: актуальні питання історії та історіографії. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. Луцьк, 58, 3–8.
- Велика війна** (2014). Велика війна 1914 – 1918 рр. і Україна. У 2-х книгах. Кн.1: Історичні нариси. Ред. кол.: В. А. Смолій (голова). НАН України. Інститут історії України. К.: ТОВ КЛІО, 784 с.
- Велика війна** (2015). Велика війна 1914 – 1918 рр. і Україна. У 2-х книгах. Кн. 2: Мовою документів і свідчень / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), О. П. Реєнт (відп. ред.), О. Кириєнко (відп. секр.) та ін.; Ін-т історії України НАН України. К.: ТОВ КЛІО, 800 с.
- ДАЖО** – Державний архів Житомирської області.
- Дем'янюк, О.** (2011). Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914-1921 роках. Луцьк: Твердиня, 320 с.
- Дем'янюк, О.** (2014). Перша світова війна на Волині: історіографія проблеми. Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події). *Зб. м-лів Міжнарод. наук. форуму (м. Львів, 26 – 28 червня 2014 р.)*. Львів: АСВ, 6–8.
- Дем'янюк, О.** (2016). Волинська губернія під час Першої світової війни: вивчаючи історію рідного краю. *Педагогічний пошук*, 2, 71–76. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedp_2016_2_23.
- Донік, О.** (2005). Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX - початку XX ст.* 9, 61–86.
- Донік, О.** (2014a). Всеросійський земський союз в Україні: структура, напрями та результати діяльності. *Український історичний журнал*, 3, 22–37.
- Донік, О.** (2014b). Гуманітарна складова діяльності Всеросійського Союзу міст в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.* 23, 163–173.
- Донік, О.** (2014c). Діяльність громадських організацій у справі допомоги армії й цивільному населенню. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х книгах. Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), О. П. Реєнт (відп. ред.), О. Кириєнко (відп. секр.) та ін.; Ін-т історії України НАН України. К.: ТОВ КЛІО, 537–539.
- Жванко, Л.** (2010). Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914 – 1918 рр.). Харків: ХНАМГ, 360 с.
- Жванко, Л.** (2012). Біженці Першої світової війни: український вимір (1914 – 1918 рр.). Харків: Віровець А.П. «Апостроф», 568 с.
- Жванко, Л.** (2014). Біженці Першої світової війни: організація благодійних зборів на українських землях за часів Російської імперії. URL: <http://www.krasnokutsk.org/>

- Жванко, Л.** (2015). Евакуація біженців Першої світової війни: допомога на шляху руху українськими землями. *Історична пам'ять*, 32, 23–37.
- Жизнь Волини** (1915). 22 лютого, 3.
- Жизнь Волини**, (1915). 17 січня, 3.
- Жизнь Волини**, (1914). 23 вересня, 3.
- Жизнь Волини**, (1915). 23 лютого, 1.
- Жизнь Волини**, (1916). 7 березня, 1.
- Заброварний, Б., Михайлюк, О.** (2002). Українське село в роки першої світової війни: навчальний посібник. Луцьк: Надстир'я, 148 с.
- Загребельна, Н.** (2003). Провідні гуманітарні організації в Україні у період першої світової війни: створення, структура, соціальна база, джерела фінансування. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 6, 255–269.
- Загребельна, Н.** (2005). Роль Комітету її імператорської величності великої княжни Тетяни Миколаївни в організації надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій у роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 9, 87–91.
- Калішук, О.** (2000). Культурно-освітня діяльність українських січових стрільців на Волині: археографія питання. *Науковий вісник ВДУ. Історичні науки*, 1, 80–83.
- Кліщинський, П.** (2012). Громадсько-благодійна робота підрозділів Всеросійського земського союзу у Правобережній Україні в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету*, 5, 118.
- Разиграєв, О.** (2018). По обидва боки фронту. Громадські організації на Волині в роки Першої світової війни: 1914 – 1918 рр. Луцьк: Вежа-Друк, 240 с.
- Рацілевич, А.** (2010). Організаційне оформлення українського національного руху на Волині (березень – червень 1917 р.). *Волинські історичні студії*, 4, 20–29.
- Реснт, О., Сердюк, О.** (2004). Перша світова війна і Україна. К. : Генеза, 480 с.

References:

- Bernadskyi, B.** (1998). Do pytannia pro stan ekonomiky Volynskoi hubernii v roky Pershoi svitovoi viiny [On the State of the Economy of the Volyn Province during the World War I]. *Zbirnyk navchalno-metodychnykh materialiv i naukovykh statei istorichnoho fakultetu VDU*. Lutsk: Vezha, 3, 49–55. [in Ukrainian].
- Bilobrovets, O.** (2014). Pidtrymka poliakamy Volynskoi hubernii polityky Rosii v roky Pershoi svitovoi viiny [Poles in the Volyn province supported Russian policy during the First World War]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Istoriia*, 3 (121), 5–8. [in Ukrainian].
- Bondarenko, H.** (2016). Volyn u Pershii svitovii viini: aktualni pytannia istorii ta istoriografii [Volhynia in the First World War: current issues of history and historiography]. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Persha svitova viina na Volyni ta Volynskomu Polissi*. Lutsk, 58, 3–8. [in Ukrainian].
- DAZhO** – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archives of Zhytomyr Region].
- Demianiuk, O.** (2011). Viiskovo-politychni aspekty rozvytku Volynskoi hubernii u 1914-1921 rokakh [Military and political aspects of the development of the Volyn province in 1914-1921]. Lutsk : Tverdynia, 320 s. [in Ukrainian].
- Demianiuk, O.** (2014). Persha svitova viina na Volyni: istoriografiia problemy [The First World War in Volhynia: the historiography of the problem]. *Persha svitova viina u viiskovo-istorychnomu vymiri (do 100-richchia podii)*. Zb. m-liv Mizhnarod. nauk. forumu (m. Lviv, 26 – 28 chervnia 2014 r.). Lviv: ASV, 6–8. [in Ukrainian].
- Demianiuk, O.** (2016). Volynska huberniia pid chas Pershoi svitovoi viiny: vyvchaiuchy istoriiu ridnoho kraiu [Volyn province during the First World War: studying the history of the native land]. *Pedahohichnyi poshuk*, 2, 71–76. Rezhyim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedp_2016_2_23. [in Ukrainian].
- Donik, O.** (2005). Hromadska blahodiinist v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny [Public charity in Ukraine during the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy XIX - pochatku XX st.* 9, 61–86. [in Ukrainian].
- Donik, O.** (2014a). Vserosiiskyi zemskiy soiuz v Ukraini: struktura, napriamy ta rezultaty diialnosti [All-Russian Zemstvo Union in Ukraine: structure, directions and results of activities]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 22–37. [in Ukrainian].
- Donik, O.** (2014b). Humanitarna skladova diialnosti Vserosiiskoho Soiuzu mist v roky Pershoi svitovoi viiny [The humanitarian component of the activities of the All-Russian Union of Cities during the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – poch. XX st.* 23, 163–173. [in Ukrainian].
- Donik, O.** (2014c). Diialnist hromadskykh orhanizatsii u spravi dopomohy armii y tsyvilnomu naselenniu [Activities of public organizations in assisting the army and the civilian population].

- Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina*. U 2-kh knykhakh. Red. kol.: V. A. Smolii (holova), O. P. Reient (vidp. red.), O. Kyriienko (vidp. sekr.) ta in.; In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. K.: TOV KLIO, 537–539. [in Ukrainian].
- Kalishchuk, O.** (2000). Kulturno-osvitnia diialnist ukrainskykh sichovykh striltsiv na Volyni: arkhoeohrafiia pytannia [Cultural and educational activities of Ukrainian Sich riflemen in Volhynia: archeography of the issue]. *Naukovyi visnyk VDU. Istorychni nauky*, 1, 80–83. [in Ukrainian].
- Klishchynskiy, P.** (2012). Hromadsko-blahodiina robota pidrozdiliv Vserosiiskoho zemskoho soiuzu u Pravoberezhnii Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny (1914 – liutyi 1917 rr.) [Public and charitable work of units of the All-Russian Zemstvo Union in Right-Bank Ukraine during the First World War (1914 – February 1917)]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu*, 5, 118. [in Ukrainian].
- Ratsilevych, A.** (2010). Orhanizatsiine oformlennia ukrainskoho natsionalnoho rukhu na Volyni (berezen – cherven 1917 r.) [Organizational design of the Ukrainian national movement in Volhynia (March – June 1917)]. *Volynski istorychni studii*, 4, 20–29. [in Ukrainian].
- Razyhraiev, O.** (2018). Po obydvah boky frontu. Hromadski orhanizatsii na Volyni v roky Pershoi svitovoi viiny: 1914 – 1918 rr. [On both sides of the front. Public organizations in Volyn during the First World War: 1914 – 1918] Lutsk: Vezha-Druk, 240 s. [in Ukrainian].
- Reient, O., Serdiuk, O.** (2004). Persha svitova viina i Ukraina [World War I and Ukraine]. K.: Heneza, 480 s. [in Ukrainian].
- Velyka viina** (2014). *Velyka viina 1914 – 1918 rr. i Ukraina* [The Great War of 1914 – 1918 and Ukraine]. U 2-kh knykhakh. Kn.1: Istorychni narysy. Red. kol.: V. A. Smolii (holova). NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: TOV KLIO, 784 s. [in Ukrainian].
- Velyka viina** (2015). *Velyka viina 1914 – 1918 rr. i Ukraina* [The Great War of 1914 – 1918 and Ukraine]. U 2-kh knykhakh. Kn. 2: Movoiu dokumentiv i svidchen / Red. kol.: V. A. Smolii (holova), O. P. Reient (vidp. red.), O. Kyriienko (vidp. sekr.) ta in.; In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. K.: TOV KLIO, 800 s. [in Ukrainian].
- Zabrovarnyi, B., Mykhailiuk, O.** (2002). Ukrainske selo v roky pershoi svitovoi viiny: navchalnyi posibnyk [Ukrainian Village during the First World War: a textbook]. Lutsk: Nadstyria, 148 s. [in Ukrainian].
- Zahrebelna, N.** (2003). Providni humanitarni orhanizatsii v Ukraini u period pershoi svitovoi viiny: stvorennia, struktura, sotsialna baza, dzherela finansuvannia [Leading humanitarian organizations in Ukraine during the First World War: creation, structure, social base, sources of funding]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* 6, 255–269. [in Ukrainian].
- Zahrebelna, N.** (2005). Rol Komitetu yii imperatorskoi velychnosti velykoi kniazyni Tetiany Mykolaivny v orhanizatsii nadannia tymchasovoi dopomohy postrazhdalym vid voiennykh dii u roky Pershoi svitovoi viiny [The role of the Committee of Her Imperial Majesty Grand Duchess Tatyana Nikolaevna in organizing temporary assistance to victims of military operations during the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* 9, 87–91. [in Ukrainian].
- Zhvanko, L.** (2010). Bizhenstvo Pershoi svitovoi viiny v Ukraini: Dokumenty i materialy (1914 – 1918 rr.) [World War I Refugees in Ukraine: Documents and Materials (1914 – 1918)]. Kharkiv: KhNAMH, 360 s. [in Ukrainian].
- Zhvanko, L.** (2012). Bizhentsi Pershoi svitovoi viiny: ukrainskyi vymir (1914 – 1918 rr.) [Refugees of the First World War: the Ukrainian dimension (1914 – 1918)]. Kharkiv: Virovets A.P. «Apostrof», 568 s. [in Ukrainian].
- Zhvanko, L.** (2014). Bizhentsi Pershoi svitovoi viiny: orhanizatsiia blahodiinykh zboriv na ukrainskykh zemliakh za chasiv Rosiiskoi imperii [Refugees of the First World War: Organization of Charity Collections on Ukrainian Lands during the Russian Empire]. URL: <http://www.krasnokutsk.org/> [in Ukrainian].
- Zhvanko, L.** (2015). Evakuatsiia bizhentsiv Pershoi svitovoi viiny: dopomoha na shliakhu rukhu ukrainskymy zemliamy [Evacuation of World War I refugees: assistance on the way through Ukrainian lands]. *Istorychna pamiat*, 32, 23–37. [in Ukrainian].
- Zhyzn Volyny** (1915). 22 liutoho, 3.
- Zhyzn Volyny**, (1915). 17 sichnia, 3.
- Zhyzn Volyny**, (1914). 23 veresnia, 3.
- Zhyzn Volyny**, (1915). 23 liutoho, 1.
- Zhyzn Volyny**, (1916). 7 bereznia, 1.